

תיקון ליל שבועות

א. הסיבות לתיקון ליל שבועות

שרשיו של מנהג "תיקון ליל שבועות" - להיות ניעורים כל ליל שבועות מתוך לימוד תורה, נעוצים במדרש אודות ליל קבלת התורה המקורי הראשון, בזמן מעמד הר סיני. כך מצאנו בפרקי דרבי אליעזר: "רבי חכינאי אומר, 'בחדש השלישי' (שמות יט, א), היום כפול כלילה, וישנו ישראל עד שתי שעות ביום. ששנת [נ"א: ששעת] יום בעצרת ערבה [נ"א: ארוכה] והלילה קצר. ויצא משה למחנה ישראל והיה מעורר אותם משנתם. אמר להם: עמדו משנתכם, כבר בא החתן ומבקש את הכלה להכניסה לחופה וממתין לה, כדי ליתן להם את התורה. בא השושבין והוציא את הכלה" (פרק מא).

בלשון ציורית יותר, עם סיום חריף יותר, מובא הסיפור במדרש רבה: "ר' פנחס בשם רבי הושעיא אמר, 'עד שהמלך במסבו' (שיר השירים א, יב) 'עד שהמלך, מלך מלכי המלכים הקדוש ב"ה, 'במסבו' ברקיע, כבר הקדים, שנאמר (שמות יט, טז) 'זיהי ביום השלישי בהיות הבקר', [משל] למלך שגזר: ליום פלוני אני נכנס למדינה. וישנו להם בני המדינה כל הלילה וכשבא המלך ומצאם ישנים. העמיד עליהם בקלאנין, בוקינס ושופר [עץ יוסף: בלשון רומי, קרנות וחצוצרות ושופרות], והיה השר של אותה מדינה מעוררן ומוציאן לאפנתו [=לארמון?] של מלך, והיה המלך מהלך לפנייהם עד שהגיע לפלטין שלו. כך הקדוש ברוך הוא הקדים... ישנו להם ישראל כל אותו הלילה, לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצרה... א"ר יצחק, זה הוא שמקנתרן על ידי ישעיהו שנאמר (ישעיה נ, ב) 'מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה'" (שיר השירים רבה א, נו).

השינה של בני בליל שבועות חמורה במיוחד לאור פירוש אבן עזרא לפסוק "והיו נכונים ליום השלישי" (שמות יט, יא): "אולי לא יישן אדם מהם בלילה, שישמעו קול ה' בבוקר. כדרך כהן גדול ביום הכיפורים" (אבע"ז שם). דהיינו, לפי אבע"ז יתכן שבנ"י הוזהרו ע"י משה שלא ילכו לישון בלילה, כדי שיוכלו לקבל את פני מלכם בבוקר, יום מתן תורה. אבע"ז מקביל ענין זה להלכה שנאמרה כלפי הכהן הגדול בערב יום כיפור: "לא היו מניחים אותו לאכול הרבה, מפני שהמאכל

¹ פירוש על אבן עזרא [מר' שלמה זלמן נעטטער מירושלים]: "רצה לומר, 'אולי' טעם 'והיו נכונים' שלא יישן וכו'".

מביא את השינה... ביקש להתנמנם פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרידה...² (יומא א, ד-ז).² לכהן הגדול היה אסור לישון בערב יוה"כ שמא יראה קרי ויפסל לעבודת היום. כך בני"י היו אמורים להיות ערים בלילה, הן כדי לא להטמא, והן כדי להתכונן לקבלת התורה.

ועל פי זה כתב המגן אברהם: "איתא בזוהר, שחסידים הראשונים היו ניעורים כל הלילה ועוסקים בתורה. וכבר נהגו רוב הלומדים לעשות כן, ואפשר לתת טעם ע"פ פשוטו, לפי שישראל היו ישנים כל הלילה והוצרך הקב"ה להעיר אותם כדאיתא במדרש, לכן אנו צריכים לתקן זה" (או"ח תצד, בהקדמה). השו"ע והרמ"א לא הביאו מנהג זה להלכה, אולם המשנה ברורה מביא את דברי המגן אברהם. לפני כן הוסיף: "ואיתא בשו"ע האר"י ז"ל: דע, שכל מי שבלילה לא ישן כלל ועיקר והיה עוסק בתורה, מובטח לו שישלים שנתו ולא יארע לו שום נזק" (שם, ס"ק א).

אכן, בזוהר ישנו טעם אחר לחלוטין למנהג הלימוד בליל שבועות. אין בטעם זה משום "סור מרע" ו"תיקון חטא" כפי שלמדנו, אלא ענין חיובי של "עשה טוב", של דביקות שלמה בקב"ה ובתורתו לפני היום הגדול של מתן תורתנו. וכך כתב הזוהר על ספירת העומר [בתרגום]: "שבע שבתות" - מדוע שבע שבתות? כדי לזכות להיטהר באותו נהר שנמשך ויוצא ונקרא מים חיים... ועל כן שבע שבתות ודאי, כדי לזכות בו, כמו שאשה טהרה שלה בלילה להשתמש בבעלה... ומי שמגיע טהור לזה היום... כאשר מגיע לזה הלילה צריך לו לעמול בתורה ולהתחבר בה ולשמור טהרה עליונה שמגיעה עליו באותו לילה - ונטהר".

והזוהר ממשיך: "ועל כן חסידים הראשונים לא היו ישנים בזה הלילה, והיו עמלים בתורה, ואומרים: נבוא לרשת ירושה קדושה לנו ולבנינו בשני עולמות. ואותו לילה, כנסת ישראל מתעטרת עליהם ובאה להזדווג בו במלך, ושניהם מתעטרים על ראש אלו שזוכים לכך. רבי שמעון אמר, בשעה שנאספים החברים בזה הלילה אצלו, נבוא לתקן תכשיטי הכלה כדי שתימצא מחר בתכשיטיה ותיקוניה אצל המלך כיאות... בא וראה החברים מתקנים זה הלילה תכשיטים לכלה, ומעטרים אותה בעטרותיהם לגבי המלך" (זוהר אמור צו, ע"ב - צח, ע"א).

דהיינו, הלימוד בליל שבועות הוא ההכנה שהלומדים מכינים את הכלה - עם ישראל, לקראת פגישתה עם דודה - הקב"ה, למחרת בקבלת התורה. כך כתוב גם בהקדמת הזוהר, מבלי להזכיר בפירוש את תיקון ליל שבועות: "רבי שמעון

² המשנה שם מתארת כיצד גרמו הכהנים לכהן הגדול, להישאר ער.

היה יושב ועמל בתורה בלילה שהכלה מתחברת בבעלה, ששנינו: כל אלו של בני היכל הכלה, צריכים באותו לילה שהכלה מתכוננת להיות למחרת תוך חופה עם בעלה, להיות עמה כל אותו הלילה, ולשמוח עמה בתיקוניה שהיא מתקנת את עצמה לעמול בתורה... בגלל שאלו הם תיקונים שלה ותכשיטיה... ומתקנת עצמה בהם ושמחה בהם וכל אותו הלילה ולמחרת לא נכנסת לחופה אלא איתם... והיה רבי שמעון וכל החברים מרננים ברינת התורה ומחדשים דברי תורה כל אחד ואחד מהם. והיה שמח רבי שמעון וכל שאר החברים. אמר להם רבי שמעון, בני! זכאי חלקכם, בגלל שמחר לא תכנס כלה לחופתה אלא אתכם, בגלל שכולכם מתקנים תקוניה בזה הלילה ושמחים בה. כולכם תהיו רשומים בספרי הזכרונות והקב"ה מברך אתכם בשבעים ברכות ועטרות של העולם העליון" (הקדמת הזוהר, ח ע"א, בתרגום).

ב. בני ישראל ישנו כרגיל, אבל הקב"ה הקדים

מובן שהנהגה זו של בני בליל קבלת התורה מעוררת שאלות קשות: הרי מעמד הר סיני לא התחיל ביום קבלת התורה, בשישי בסיון, אלא כבר מר"ח התחיל העם לעלות ולהתעלות במעלות הקדושה והטהרה לקראת קבלת התורה. בר"ח החל העם במסע של תשובה: "ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני" (שמות יט, ב) - "מה ביאתם למדבר סיני בתשובה אף נסיעתם מרפידים בתשובה" (מכילתא יתרו, א). על המשך הפסוק "ויחנו במדבר" דרשו חז"ל: "אין תורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר" (מכילתא דרשב"י, שמות יט, ב), ובעל אור החיים למד מהפסוק על שתי מידות נוספות שבנ"י רכשו במדבר והן תנאי לקבלת התורה: זריזות וענוה - "האחד הוא בהתגברות והתעצמות בעסק התורה... וענין ב' הוא השפלות והענוה".

גם תכונת האחדות, שבלעדיה אין קבלת תורה, נרכשה כבר בראש חודש. "ויחן שם ישראל נגד ההר" (יט, ב) - הושוו כולם ונעשו אגודה אחת: "ויחנו" אין כתיב כאן אלא 'ויחן' אמר הקב"ה התורה כולה שלום. ולמי אתננה? לאומה שאוהבת שלום" (תנחומא ישן, יתרו, סימן ט). וכן מביא רש"י: "ויחן שם ישראל" - כאיש אחד בלבד אחד".³

כפי שהזכרנו לעיל, החל מיום ד' בסיון נדרש העם במפורש להכין את עצמו לקראת קבלת התורה: "וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם ויכבסו

³ המקור: מכילתא יתרו, פ"א.

שמלותם ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה" (יט, יא-יב) רש"י: "רביעי לחודש" (שם, ט), ואנו יודעים מה חשיבות ההכנה לקבלת התורה.

אבל בעיקר היתה לעם התעלות עצומה ביום החמישי לחודש: "בחמישי בנה משה את המזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה, כל הענין האמור בפרשת ואלה המשפטים (פרק כד) ואין מוקדם ומאוחר בתורה" (רש"י יט, יא). ושם מופיע תיאור הדרגה הגבוהה ביותר של העם במעמד הר סיני "ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (כד, ז), ועל זה דרשו חז"ל "בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו נעשה ונשמע לא היו בהם זבים ולא מצורעין ולא חגרין... ולא חלוקי לב, שנאמר (שיר השירים ד, ז) 'כולך יפה רעיתי'" (שיר השירים רבה ד, טו).

ועוד דרשו: "בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמה. ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן" (שבת קמו, ע"א). רש"י: "כל שעמדו על הר סיני נתחזקו ונטהרו ונתרפאו מכל מום, ואף עורים ופסחים שהיו בישראל", וכפי שאמרנו, כך אירע בחמישי בסיון. נדגיש, ש"פסקה זוהמתן" פירושו שבנ"י חזרו במעמד הר סיני למצב של אדם הראשון לפני החטא, ש"מלאכי השרת בקשו לומר לפניו קדוש" (בראשית רבה ח, ט). על המצב הזה אמר משורר התהלים: "אני אמרתי א-להים אתם ובני עליון כולכם" (תהלים כב, ו), ופירש רש"י: "מלאכים. כשנתתי לכם תורה, נתתי לכם על מנת שאין מלאך המות שולט עוד בכם".

ומאליה עולה התמיהה: אנשים שהיו בדרגה כזו, הלכו לישון במקום לעמוד על עומדם ולהתכונן לקבלת התורה?! "בני עליון", "מלאכים", "פסקה זוהמתן" - והם ישנים בעוד הקב"ה מחכה להם עם התורה הקדושה? הרי הוכחנו שאת כל הדרגות האלו השיגו בנ"י עוד לפני יום מתן תורה עצמו, והשינה הזו יאה רק לאנשים פחותי-ערך ולא למלאכים!

תשובה על דרך הפשט מובאת בסידור יעב"ץ. בנ"י ישנו בליל קבלת התורה, דווקא מתוך דאגתם שיהיו ערניים ונכונים להיות במלא כחם בעת התגלות ה' בהר סיני. בל נשכח שגם בהלכה מעדיפים שאדם ישן בלילה, כדי שיוכל להתפלל כדבעי למחרת. על דברי השו"ע בהלכות יום כיפור: "יש שעומדים על רגליהם כל היום וכל הלילה" (או"ח תריט, ה), העיר משנ"ב: "היינו בשעת התפילה בלילה [אבל לאחר התפילה הולכים לישון], דאם לא כן לא יוכלו להתפלל ביום, כי יתנמנמו" (שם, ס"ק יג).

כך כתב המגיד רבי ישראל מקוזניץ בשם רבי לוי יצחק מברדיצ'ב: "חלילה לחשוב על עם קודש שנפלו בתרדמת העצלות והשינה ביום הנכבד שידעו שיתן בו הקב"ה תורתו להם. אלא י"ל דכוונתם היתה לשם שמים, שמיום שני בסיון שהתחילו לעשות ההכנות לקבלת תורה ועבדו בכל כחם ובמחשבותיהם הקדושות, עד שנפלה עליהם לאות ועייפות, והיו מתייראים שמא לא יוכלו לקבל את התורה במחשבה צלולה כראוי. לכך נתנו שינה לעיניהם, כדי שיתחדשו מוחותיהם ויתחזקו עשתונותיהם לקבלת התורה הקדושה" (עבודת ישראל במדבר - לשבועות, ד"ה ויוצא משה).⁴

מה שקרה הוא, שהקב"ה לרוב ענוותנותו הקדים מאד מאד לקראת נתינת התורה, והוא כביכול הגיע בזמן שבנ"י היו אמורים להיות שקועים בשינה עריבה, אוזרים כוחות לקראת היום הגדול. הם לא העלו על דעתם שהקב"ה יקדים כל כך ויהיה מוכן, כשהם עדיין בכסות לילה. כך מצאנו על הפסוק: "ויהי בהיות הבוקר" (שמות יט, יז), וברש"י: "מלמד שהקדים על ידם מה שאין דרך בשר ודם לעשות כן, שיהא הרב ממתין לתלמיד. וכן מצוינו ביחזקאל 'קום צא אל הבקעה ואקום ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד (יחזקאל ג, כב)".⁵ וכן כתב רש"י בפירושו לפסוק הבא: "לקראת הא-להים" - מלמד שהשכינה יצאה לקראתם כחתן היוצא לקראת הכלה.⁶ וכן בדברים: "מסיני בא" (לג, ב) - רש"י: "יצא לקראתם כשבאו להתיצב בתחתית ההר כחתן היוצא להקביל פני הכלה, שנאמר 'לקראת הא-להים', למדנו שיצא לקראתם!"⁷

מאמרי חז"ל אלו מלמדים שני דברים: גם את אהבתו הרבה של הקב"ה לעם ישראל, שאהבה זו מקלקלת את השורה, וגורמת לריבון העולמים להקדים ולחכות לברואיו-אהוביו, עם ישראל; והן כפי שהוזכר את ענוותנותו של ה', שאינו נוהג כמלך מתנשא הנותן לעולם לחכות לו עד בוש. וייתכן שעל זה נתפסו בני ישראל: לכאורה לפי מה שהסברנו לעיל קשה, על מה יצא הקצף, ומדוע נקבע תיקון ליל שבועות כדי לתקן את שנתם של בני"י, הלא הם ישנו "בדין" ואולי

⁴ רבי ישראל הופשטיין מקוזניץ (תצ"ז - תקע"ה), מתלמידי המגיד ממזריטש ורבי אלימלך מליז'נסק, חיבר ספרים רבים בחסידות ובקבלה שהידוע בהם הוא 'עבודת ישראל', ידוע בכינוי המגיד מקוזניץ. הציטוט מועתק מספר עצרת של ר' נחמן הלוי צלניק, עמ' 264.

⁵ המקור: מכילתא יתרו, פג.

⁶ המקור שם.

⁷ אמנם דרך כל חתן לצאת לקראת הכלה, ועדיין יש גם בזה ענוה ואהבה מצד החתן לכלה. אבל בוודאי שאין דרך הרב לבוא לפני התלמיד ולהמתין לו.

דווקא בכוונה טובה כדי להיות ערניים ביותר בקבלת התורה?! נראה, שבנ"י היו אמורים להבין, שזוהי דרכו של בוראם, והיה עליהם להניח שהוא יקדים ויבוא בעוד ליל, וגם אם חשבו לקום ל'ותיקין' ולהקדים אותו, היה עליהם להבין שהוא יקדים עוד יותר, ולא להירדם כלל.

ג. מיעוט שינה ותענוג - דרך לקנין תורה

ר' צדוק הכהן מלובלין מסביר את ענין תיקון ליל שבועות בכמה אנפין. בראשון הוא עומד על העובדה שאחד ממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם הוא "מיעוט שינה" (אבות ו, ה). ובאמת חלק ניכר ממ"ח הדברים הם פירוט של "מיעוט תענוג"; לבד ממיעוט שינה יש לצרף לרשימה זו "מיעוט שיחה, מיעוט שחוק, מיעוט דרך ארץ, בקבלת היסורין", ועוד - כל אלו הם תיקון לנפילה של שינת בנ"י בערב קבלת תורה, המורה על בקשת עינוגים ונוחות, ואינה מתיישבת עם קבלת התורה. ר' צדוק כורך את כל הענין עם תלמוד תורה שבעל-פה המצריך במיוחד מסירות, נכונות להקרבה וויתור על חיים קלים.

וכך כתב: "ובזוהר הקדוש (ח"ג צז, ע"ב) איתא... 'ואורייתא דבעי למלעי [והתורה שצריך ללמוד] אורייתא דבעל פה, בגין דיתדכון כחדא ממבועא דנחלא עמיקא [=שיטתו כאחד ממעין הנחל העמוק]. ונראה מזה שענין הטהרה של לילה זו נגמר ע"י תורה שבע"פ, והוא על דרך מאמר חז"ל (ברכות טז, ע"א) על פסוק 'נחלים נטיו כאהלים נטע ה'" (במדבר כד, ו) מה נחלים מעלים את האדם מטומאה לטהרה - כך אוהלים של תורה מעלים מטומאה לטהרה. ואוהלים של תורה כוונתו ביחוד על תורה שבע"פ שאינו נקנה באדם עד שכל העוה"ז הוא כאהל עראי אצלו. כאמרם ז"ל (ברכות סג, ע"ב) על הפסוק 'אדם כי ימות באהל' (במדבר יט, יד) - 'אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה'. וכדאיתא בתנחומא (נח, ס"ג) שאין דברי תורה שבע"פ מתקיימים אלא במיעוט תענוגי עוה"ז ובצער ובנדודי שינה. וע"ז הוקשו לנחלים המעלים את האדם מטומאה לטהרה" (פרי צדיק לשבועות, במדבר, עמ' 32).

חז"ל הדגישו במקומות רבים נוספים את החשיבות של לימוד תורה מתוך עמל ויגיעה ואפילו מתוך צער ויסורים. כך הגדירו חז"ל: "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. ואם אתה עושה כן 'אשריך וטוב לך' (תהלים קכח, ב) אשריך בעולם הזה [מדרש שמואל: "כי זה הצדיק אשר הרגיל טבעו להיות שבע במועט, לא יתאוה

היתרונות [=המותרות] וישמח בחלקו אם מעט ואם הרבה" [וטוב לך לעולם הבא" (אבות ו, ד). ומההדגשה "כך היא דרכה של תורה", יש ללמוד שזו הדרך ואין בלתה.

הדמות המקראית המסמלת יותר מכל שילוב זה, של תורה יחד עם עול ומשא, היא דמותו של יששכר. "אמר רבא, לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי או משבט לוי או משבט יששכר... דכתיב (דברי הימים א' יב, לג) 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל'" (יומא כו, ע"א). וכן: "ראשיהם מאתים" (דה"י שם) - אלו מאתים ראשי סנהדריות שהיה יששכר מעמיד" (פסיקתא דרב כהנא, א). וכל כך למה? כי נמשל ל"חמור גרם רובץ בין המשפתיים" (בראשית מט, יד), ופירש רש"י: "חמור בעל עצמות, סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבד" (ע"פ בראשית רבה צ, ט).⁸

וכן כתב רמח"ל: "הנה מפסידי הזריזות הם הם מגדילי העצלה. והגדול שבכולם הוא בקשת המנוחה הגופנית ושנאת הטורח ואהבת העידונים בתשלום כל תנאיהם. כי הנה אדם כזה ודאי שתכבד עליו העבודה לפני בוראו כובד גדול. כי מי שירצה לאכול אכילותיו בכל הישוב והמנוחה, ולישון שנתו בלא טורד וימאן ללכת אם לא לאיטו, וכיוצא בדברים האלה - הנה יקשה עליו להשכים לבתי כנסיות בבוקר... כל שכן למהר עצמו לדבר מצוה... ואמנם צריך שידע האדם כי לא למנוחה הוא בעולם הזה, אלא לעמל וטורח..." (מסילת ישרים, פרק ט).

וכך שנינו בגמרא: "אמר ר' יצחק, אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי - אל תאמין. לא יגעתי ומצאתי - אל תאמין. יגעתי ומצאתי - תאמין!" (מגילה ו, ע"ב). הוי אומר: הצלחה שלא באה ע"י יגיעה - אינה הצלחה, ומן הסתם הבנה שבאה שלא ע"י יגיעה - אינה הבנה אמיתית! על פי זה מובן משפט תמוה שמקורו בברייתא ונאמר בכל סיום מסכת: "אנו עמלים והם עמלים. אנו עמלים ומקבלים שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר" (ברכות כח, ע"ב). וכי ראינו גוי שעובד בחינם בלא לקבל שכר?! הכוונה היא כזו: אנו עמלים ומקבלים שכר על העמל. גם הם עמלים, אבל אם אין תוצר - אין שכר. למשל, נגר שעבד חדשים על הזמנת ריהוט, ולפני מתן הסחורה נשרף כל הריהוט - ודאי שלא יקבל פרוטה על עמלו. אבל בחור שלומד דף גמרא ולבסוף מתברר שכל הסוגיה היא רק 'הוה אמינא' והגמרא

⁸ הרחבתי בענין זה בעיוני פרשה בראשית, עמ' 310 ואילך.

⁹ נכון שגם אחרי היגיעה, ההבנה אינה פרי ותוצאה של היגיעה אלא מציאה, דהיינו סיעתא דשמיא. אדם צריך לעמול, וההבנה היא מתת שמים. עיין שיחות מוסר לר' חיים שמואלביץ - תשל"ב, שיחה יג; תשל"ג, שיחה ד. ועיין משנת ר' אהרן לר' אהרן קוטלר, עמ' לו.

חוזרת בה. או אם אפילו הבחור למד בטעות ולא הבין את הסוגיה בדיוק בפשט הנכון - בודאי יקבל שכר על לימוד תורה!¹⁰

ועוד למדנו: "רבי אבימי תנא מנחות בי רב חסדא... [למרות שרב חסדא היה תלמידו של אבימי] אבימי מסכתא איתעקר ליה ואתא קמיה דרב חסדא לאדכורי גמריה [כי שכח תלמודו ובא לפני רב חסדא תלמידו שיזכיר לו את תלמודו]. ולישלח ליה וליתי גביה [מדוע לא שלח רבי אבימי לרב חסדא תלמידו שיבוא אליו]? סבר, הכי מסתייע מילתא טפי [רש"י: משום יגעתו ומצאתי] (מנחות ז, ע"א). וכתב על זה רבי אהרן קוטלר: "הנה היגיעה בתורה היא המביאה לידי השגה. ודבר זה, מלבד שטבע הדברים מחייבו, הנה היא ברית כרותה לישראל שלא תשוב היגיעה ריקם... וע"י היגיעה זוכים גם לדברים שאין בכח האדם להשיגם ע"י העמל... והנה יש ללמוד שככל שקשה יותר ללמוד תורה ובכ"ז מתגבר ולומד הרי שבשעה זו יהיה מסוגל להשגות גדולות יותר. והנה למדנו 'אם בחקותי תלכו' (ויקרא כו, ג) - 'שתהיו עמלים בתורה' (ספרא בחוקותי, א), ועל זה המשיכה התורה כל היעודים והברכות מאחר וזו תכלית הבריאה" (משנת ר' אהרן, עמ' לו-לט).¹¹

גם מרן רה"י הרב גולדוויכט זצ"ל הרחיב בענין זה, והגדיר שהיסורים הם מעשה הקנין של התורה. וכך הסביר את המשנה "איזהו עשיר? השמח בחלקו" (אבות ד, א): "שמחתו של אדם מושגת כשרכשו בא לו דרך קנין. אפילו יתנו לו מלא ביתו כסף וזהב כהלואה כפקדון, ואפילו יקבל את המעות במתנה - הוא רחוק מהרגשת בעלות. הוא עלול להידרש להעניק תמורה. הוא עלול לאסור את נפשו בעבודות התודה, ועכ"פ יש למאן דהוא מבחוץ דריסת רגל ושייכות מוסרית בממון. 'איזהו עשיר - השמח בחלקו' בממון הקנוי לו קנין הנפש שדרכי השגתו נהירים במדה המבטיחה לו קנין גמור, כזה הוא קניין יגיע כפים, 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך'".¹²

להלן הוא מצטט עוד שני מאמרי חז"ל מפורסמים: "זה שהקב"ה שאהב את ישראל, דכתיב 'אהבתי אתכם אמר ה' - שהוא מרבה אותם ביסורים. אתה מוצא ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין: תורה, ארץ

¹⁰ וכן ביאר החפץ חיים (על התורה, ריש פרשת בחוקותי; וראה עוד בדבריו לפרשת ואתחנן), וכעין זה כתב בעין איה על הגמרא בברכות שם (פיסקא לא), ע"ש בדבריו הנפלאים.

¹¹ עיין שם בכל המאמר 'עמלה של תורה' (עמ' לו-מא). במאמר הבא, 'תורה נקנית ע"י יסורים' (עמ' מא-מד), הוא מוסיף לדבר בענין זה, וע"ש.

¹² אסופת מערכות פורים עמ' מג, מאמר "יסורים כמעשה קניין".

ישראל ועולם הבא" (שמות רבה א, א), וכן הנאמר בשלמה "אף חכמתי עמדה לי" (קהלת ב, ט) - "אמר רב אחא, אמר שלמה: תורה שלמדתי באף נתקיימה בי בזקנותי" (קהלת רבה ב, יא). עץ יוסף: "וכבר כתבו חכמי האמת, כי היגיעה שיגע האדם בפלפול עד שמזיע גופו, הוא נחת רוח לשכינה" (שם).

עד כאן ממש על קצה המזלג על חשיבות העמל והיגיעה בתורה. אשר על כן, העובדה שבנ"י נמו את שנתם דווקא בליל קבלת התורה, טבעה חותם של עצלות ונהנתנות כביכול על כל ליל שבועות. על כן בא 'תיקון ליל שבועות', שבו הכל ערים ועוסקים בתורה לתקן עיוות זה ולהכריז אנו הולכים במ"ח דרכים של קנין תורה, ביניהם מיעוט שינה ומיעוט תענוג.

ד. קבלת תורה במדרגת "שינה"

ר' צדוק הכהן מלובלין מאריך ללמד על מדרגת התקשרות לה' ולימוד תורה מתוך "שינה". וכך כתב: "והנה בשנה הראשונה לאחר יציאת מצרים היו מכינים עצמם לקבלת התורה לעזוב כל ענייני עוה"ז, כמו שנאמר 'לכתך אחרי במדבר' (ירמיהו ב, ב), היינו מקום ציה ושממה מכל ענייני עוה"ז. אמנם בחינת תושבע"פ בפועל לא היה להם עוד. והיתה זאת עצמם לקשר עצתם בהש"ת ע"י השינה - היינו לעזוב את עצמם ואת כל כוחותם על השי"ת. והוא מדרגה עוד יותר עליונה מיגיעת תושבע"פ בפועל. והיינו מי שנקרא 'ידיד ה', כמו שנאמר על דור המדבר 'זכרתי לך... אהבת כלולותיך' (ירמיהו ב, ב), וכמו שנאמר בשלמה שנקרא ידידיה וד' אהבו,¹³ והוא אמר "שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שנא" (תהלים קכז, ב). דהיינו, ההתקשרות לקב"ה דרך הביטול העצמי המוחלט בשינה, היא ברמה גבוהה יותר מן הלימוד הרגיל.

ור' צדוק מסביר את הפסוק בתהלים: "כי היגיעה בפועל בתושבע"פ נקרא אוכלי לחם של תורה¹⁴ בעצב. כי כן דרך היצה"ר בזה להכניס עצב ורפיון ידים בלב האדם מחמת שצריך יגיעה גדולה, ומנוחה לא ימצא. וע"ז התפלל יעבץ¹⁵

¹³ "ויקרא את שמו שלמה וד' אהבו. וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה'" (שמואל ב' יב, כד-כה).

¹⁴ דברי תורה נקראו לחם: "וכל משען לחם אלו בעלי לימוד, שנאמר (משלי ט, ה) 'לכו לחמו בלחמי'" (חגיגה י, ע"א).

¹⁵ "ויהי יעבץ נכבד מאחיו, ואמו קראה שמו יעבץ לאמר כי ילדתי בעצב" (דברי הימים א' ד, ט), "כאשר ילדה אותו היה לה עצבון מה, ולזכרון קראה את בנה יעבץ בהפוך אותיות מעצב כאילו תאמר שיהפך העצב לשמחה" (מצודת דוד, שם).

לא- להי ישראל לבלתי עצבי, שלא ישגבני יצה"ר מלשנות [=שיצר הרע לא ינצל את העצב שלי כדי להפריע לי ללמוד תורה] (תמורה טז, ע"א)¹⁶ רק 'כן יתן לידידו שנה'¹⁷ (תהלים קכז, ב), היינו מי שהוא ידיד ה' יזכה לזה הבחינה ע"י שינה, כמו שנאמר 'ויקץ שלמה והנה חלום' (מלכים א' ג, א)... ונאמר 'ויעש משתה לכל עבדיו' (שם) ואמרו (שיר השירים רבה א, ט) 'מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה'" (פרי צדיק לחג השבועות, במדבר, עמ' 32).

ר' צדוק מבין שסעודת הסיום הגדולה שעשה שלמה, ממנה למדו במדרש לעשות 'מסיבת סיום' לדורות עולם על סיום מסכת, היתה על לימוד בחלום, דהיינו על לימוד בשעת השינה שהיא דרגה גבוהה יותר מלימוד בעמל תורה בהקיץ. ושמעתי לפרש את האמרה "שינה בשבת תענוג" (ילקוט ראובני ואתחנן) - שמה שמשיגים בלימוד התורה בעמל ויגיעה בימי החול, מגיע לאדם בהשגות גבוהות בשבת מתוך שינה בלי עמל. ר' צדוק ממשיך להדגים כלל זה של לימוד באתערותא דלעילא בחינת שינה במקומות נוספים:

"וכן מצינו ביעקב אבינו ע"ה 'ויחלום... והנה ה' נצב עליו' (בראשית כח, יב-יג). וזה היה מדרגת דור המדבר קודם מתן תורה, היינו דבקות בהשי"ת בשינה ע"י מראה החלום, כמו שנאמר 'אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו' (במדבר יב, ו), ובשעת מתן תורה עצמו הגיעו למדרגת משה רבינו ע"ה שנאמר בו 'פה אל פה אדבר בו' (שם שם, ח). וכמו כן נאמר במ' פנים בפנים דבר ה' עמכם' (דברים ה, ד)". כוונת ר' צדוק להראות, שהיו אנשים שזכו ללמוד תורה באתערותא דלעילא, בהשפעה ממרום, בלא עמל ויגיעה. מתנה זו משמים באה בגין אהבת ה' את מי שזכה לקבל את התורה בלא עמל, בחינת מתת א-ל.

"אהבת עולם את ישראל... תורה ומצוות חוקים ומשפטים אותנו למדת, והוא ברכה לתורה... ולתורה זכו ע"י האהבה ולכן אברהם אבינו שהיה מידתו אהבה התחיל בו ב' אלפים תורה... וביעקב נאמר 'ומאהבתך שאהבת אותו קראת שמו ישראל וישורון'" (תנא דבי אליהו רבה, כא),¹⁸ והיינו כמו שנאמר 'אהבתי אתכם אמר ה'... הלא אח עשו ליעקב [ובכל זאת] ואוהב את יעקב' (מלאכי א, ב)... ולכן זכה יעקב

¹⁶ "הוא עתניאל הוא יעבץ. עתניאל שענאו א-ל, יעבץ שיעץ וריבץ תורה בישראל. מנין שענאו א-ל דכתיב 'ויקרא יעבץ לא-להי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי... לבלתי עצבי. ויבא א-להים אשר שאל' (דברי הימים א' ד, י). (תמורה טז, ע"א).

¹⁷ לפנינו בתהלים 'שנא' באל"ף, כמצוטט לעיל.
¹⁸ משפט זה נאמר גם בנוסח תפילת 'לעולם יהא אדם', לפני אמירת ה'קרבנות' בתפילת שחרית.

לכל הדברי תורה, שנאמר 'תתן אמת ליעקב' (מיכה ז, כ) - אמת זו תורה (ברכות ה, ע"ב)... ושלמה המלך כתיב ביה 'זה' אהבו, ונאמר 'ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה', לו נמסרה כל חכמה תתאה תושבע"פ בלילה אחת בחלום, וע"כ נאמר 'כן יתן לידידו שנה'".

ומכאן הוא מגיע לשינת בני לפני מתן תורה: "במדרש רבה לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצרה ישנו להם ישראל כל אותו הלילה. ובמטה אפרים (סימן תצד) איתא, שמטעם זה נעורים כל הלילה לתקן זה.¹⁹ ולשון עריבה לא משמע שהיה בזה איזה פגם וחטא שהיה צריך לתקן... וכן בלילה שקודם מתן תורה זכו ישראל שכשיקבלו אח"כ שיהיה נקבע בהם דברי תורה, היינו שיוקבע בהם היראה והחשק לד"ת והוא ראשית חכמה יראת ה', ומזה בא אור תורה להרגיש טעמי התורה להרגיש אור ומתיקות בלב, וזה נמשך להם בשינה. ובכל שנה כשבא הלילה שקודם זמן מתן תורה יכולים לזכות ליראה ותושבע"פ להרגיש האור בדברי תורה, ולכך צריכים להיות נעורים ולעסוק בתורה שבע"פ שיכנס האור והמתיקות ללב" (פרי צדיק לשבועות במדבר, עמ' 23).²⁰ ולפי זה ברור, שהלימוד בליל שבועות אינו בא לתקן חטא כלשהו, אלא הוא רמז לדרגה עליונה של לימוד תורה - בשינה ללא עמל.²¹

רעיון זהה ישנו גם בספר שם משמאל. גם הוא שואל: "היתכן ששכבו לישון בידעם שלמחרת בבוקר יהיה מתן תורה, וזה היום שקוהו מצאוהו, ולא היו לבותיהם נפעמים בקרבם לפחוד אל ה' ואל טובו?" וגם הוא מאריך להסביר את המעלה של קבלת תורה מתוך שינה דוקא. אחרי שמתפלפל בחידוש הבריאה ביום בנגלה ובלילה בנסתר, הוא קובע: "שכמו בחידוש הבריאה הכללית היה הנגלה ביום והנעלם בלילה, כן בנתינת התורה, לברואים הנגלים [=לגופות] ניתן ביום, אבל לנשמות הנעלמים ניתן בלילה, ומובן שקבלת הנשמות בלי הגופים יתכן באופן היותר נעלה שהגוף איננו מפסיק, אך הנשמות הרי הן מלוכשות בגופים, ולא יתכן שתהיה נתינת התורה לנשמות בלי הגופים, וזה היה טעמם של ישראל שהלכו לישון, למען תהיה אז הנשמה בלתי מלוכשת בגוף, כידוע שבעת

¹⁹ כפי שהבאנו בתחילת המאמר, לעיל עמ' 309.

²⁰ ר' צדוק משלב בענין זה גם את תורה שבכתב מול תורה שבע"פ, כאשר היום הוא זמן תורה שבכתב, ולילה הוא זמן תורה שבע"פ.

²¹ רק שאנחנו כנראה לא במדרגה העליונה של השגת הלימוד מתוך שינה, ועדיין עלינו לעמול בתורה בהקיץ.

השינה הנשמה יצאה מהגוף ולא נשאר בו אלא קוסטא דחיותא,²² ואז יתכן שתקבל נשמה שהיא נעלמת את נעלם התורה באופן היותר נעלה" (במדבר, שבועות, שנת תרע"ז, עמ' צה, ד"ה והנה ידוע).

ה. בחינת לימוד בשינה - תיקון חטא אדה"ר

ידוע שמעמד הר סיני היה בבחינה מסוימת תיקון לחטא אדם הראשון. כך קבעה הגמרא: "שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמה. ישראל שעמדו על הר סיני - פסקה זוהמתן" (שבת קמו, ע"א). על דרגתם הגבוהה של בני מעמד הר סיני שורר דוד "אני אמרתי א-להים אתם ובני עליון כולכם" (תהלים פב, ו), כי במעמד זה חזרו בני להיות כאדם הראשון, שהיה אמור להיות לנצח, שהרי המות בא כעונש על החטא: "ביום אכלך ממנו מות תמות" (בראשית ב, יז).

וכך דרשו חז"ל: "אילו המתינו ישראל למשה ולא היו עושים אותו מעשה [=חטא העגל] לא היתה עבודה זרה ולא מלאך המות שולט בהם" (שמות רבה לד, א). גם הדרגות הרוחניות הגבוהות של אדה"ר - "טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש" (בראשית רבה ח, ט); "יש בו דעת כמלאכי השרת ורואה כמלאכי השרת" (שם שם, יא) - חזרו במתן תורה. אכן, להוותנו, בגלל חטא העגל חזר המצב לדרגה הפחותה של אדם: "אכן כאדם תמותן וכאחד השרים תפולו" (תהלים, שם).

מה היה חטא אדם הראשון, וכיצד תוקן החטא במעמד הר סיני? מה היתה הזוהמה שהטיל הנחש בחוה ופסקה במעמד הר סיני? וכיצד ייתכן שאדם הראשון שהיה בדרגה כל כך גבוהה נתפתה לשטן - הנחש, ועבר על ציווי מפורש של בוראו?²³ הדברים של ר' צדוק הכהן בענין הדרגה הגבוהה של לימוד תורה

²² מקור הביטוי בזוהר (לך לך פג, ע"א) "קוסטא דחיותא דליבא", ופירושו: מידת החיים של הלב. ביטוי זה מתאר חלק קטן של הנשמה, שנותרת בגוף בזמן השינה. רק בזכות חלק קטן זה של נשמה, האדם יכול להקיץ בבוקר משנתו. בספרי החסידות נעשה בביטוי שימוש רחב להיבטים רחבים יותר, המקבילים בין השינה לבין מצבו הקשה של עם ישראל. היכולת של גוף האדם להקיץ מהשינה, והגאולה הצפויה לעם ישראל - תלויים ב"קוסטא דחיותא", שבמישור הלאומי הוא האמונה של עם ישראל [הערת העורך].

²³ בספרי עיוני פרשה שמות (עמ' 240 ואילך) הבאתי את פירוש האר"י, שחטא אדה"ר היה ש'נתפתו אדם ואשתו אחריו ועבר על מאמר בוראו ועשה הזיווג בחול, ולא המתין לשבת העליון שאין בו שטן" (ספר הליקוטים, דף ה). ובספר שם משמואל פירט: "שלא המתין בזיווג עד שבת שהיתה עליית עולמות... ויש עוד טעם באר"י דכתיב 'ולא יתבוששו' ושבת היא אותיות בשת" (בראשית תרפ"א, עמ' לו). חטא העגל מתקשר לחטא אדה"ר בגזירה שוה "כי בושש משה לבוא" - "ולא יתבוששו". ובשני החטאים היה שורש החטא - תביעה לסיפוק מידי!

בשינה משתלבים בהסברו של הרב דסלר לחטא אדם הראשון, ומציעים תשובה לשאלה כיצד מתקן מעמד הר סיני [קבלת התורה בשבועות] את חטא אדה"ר.

הרב דסלר מסביר כיצד ניתן להבין שאדם הראשון ברום דרגתו - חטא: "בכל מדרגה ומדרגה יש נסיון ובחירה לפי המדרגה ההיא.²⁴ איזו בחינה מתאימה למדרגת אדה"ר לפני החטא, שלא היתה בו תערובת טוב ורע? בחירתו לא היתה בין טוב ורע אלא בין טוב לטוב יותר. הן כל מצוותו היתה שלא לאכול מעץ הדעת, היינו שלא להכניס אל עצמו את ידיעת הטוב והרע אלא להדבק במדרגה שנברא בה, ובה הבחין רק בין אמת ושקר.²⁵ כל הגילויים המכוונים בבריאה כולה, היו מרוכזים בשמירת מצוה יחידה זו. לו היה עומד בה, כבר היתה מתגלית על ידו כל מידת קידוש ה' שהיתה צריכה להתגלות בעולם והיתה הבריאה באה אל תכליתה מיד". הוא מצטט את דברי רמח"ל: "והנה היה די שיתחזק באמונה זו שלא לעבור פי ה'. וזה עד ליל שבת קודש, שאז הקב"ה עושה ביום אחד, מה שהוא עושה בששת אלפי שנים. כי היה מבטל ברגע אחד כל הרע מן העולם" (דעת תבונות, אות מ).

הרב דסלר ממשיך להסביר כיצד היה יכול אדם גדול כזה לחטוא? "אבל מצד שני הרגיש אדה"ר שיתכן קידוש ה' במדרגה הרבה יותר נכבדה הימנה. הוא נברא במדרגה גבוהה וקדושה, והושם בגן עדן בלא שום מגע עם הרע. ואדרבה עם כל הסיועים האפשריים לטוב, עד שהיו מלאכי השרת משרתים אותו. ולכן הרגיש שחלק העמל והעבודה שלו היה קטן מאוד ביחס לסייעתא דשמיא הגדולה שקיבל. כמה היה מתרבה כבוד שמים - כך היה יכול לחשוב - אם היה הוא, האדם, מתקרב מעט לצד ידיעת טוב ורע והיה מוריד את עצמו ואת העולם קצת לצד ההסתור והחושך. ושם, גם במצב הקשה ההוא היה מצליח ע"י עמלו ויגיעתו להדבק לקדושה בבחירה חופשית, והיה הופך את החושך לאור. האם לא היה מתגלה אז קידוש ה' גדול הרבה לאין ערוך?" (מכתב מאליהו ח"ב, עמ' 139-140).

מעמד הר סיני שבו נצטוו בני "אל תגשו אל אשה" (שמות יט, טו) זהו האיפוק, וכן המצוה "והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר" (שם שם, יב) - האיפוק לא לפרוץ אל האש האוכלת שבראש ההר.

²⁴ ומובאת כאן הפניה למכתב מאליהו ח"א, עמ' 113 - 'קונטרס הבחירה'.

²⁵ עיין מורה נבוכים א, ד. שיטת הרמב"ם שלפני החטא היתה לאדם בחירה אובייקטיבית בין אמת לשקר, ללא עירוב של תאוה, ואחרי החטא בחירתו בין טוב לרע ומושפעת ע"י יצר הרע שנתחדש בקרבו.

לפי זה, חטא אדה"ר היה רצונו להרגיש את פעולתו בתור בוחר שמשיג דרגות בזכות עמלו ויגיעתו שלו. במקום להבין שהקב"ה מנהיג את העולם, רצה אדם הראשון להיות גם כן מנהיג, ולפי דרגתו היה בזה חטא גדול. לפי ההסבר של ר' צדוק בענין קבלת התורה בדרגת "שינה", כאשר כל ההשגות מושפעות באתערותא דלעילא ללא מגע יד אדם וללא הרגשת הסיפוק של פעולת האנוש²⁶ - יש בשינה של בני"י בליל קבלת התורה משום תיקון חטא אדם הראשון, בחינת "השלך על ה' יהבך - והוא יכלכלך" (תהלים נה, כג), "כגמול עלי אמו" (שם קלא, ד) שאין לו בעולמו אלא אמו, דהיינו אביו שבשמים. השינה שמראה שהאדם אינו חפץ להיות "חפצא של עשיה" או "גברא רבא" שעושה ויוצר, אלא די לו וטוב לו בטובתו של מקום, גם אם אלו באים במתנת חינם, בלא שייזקפו למעשיו הטובים.

ו. מה לומדים בליל שבועות?

ישנם שני מנהגים נפוצים בקשר לתוכן הלימוד בליל שבועות. האחד הוא ללמוד את סדר ה"תיקון ליל שבועות" (שמיד נפרט את טיבו), והשני הוא ללמוד במקום שלבו חפץ, כסדר הלימוד הרגיל שלו ובמיוחד בתורה שבעל פה. מנהג זה מקובל בעיקר בישיבות, שבהן ממשיכים ללמוד גמרא כסדר הרגיל.

תיקון ליל שבועות²⁷ מבוסס על דברי הזוהר, וזו לשונו בתרגום: "לעסוק בתורה, מתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים ובמדרשות הפסוקים, ובסודות החכמה מפני שאלו הם התיקונים שלה [של הכלה - כנסת ישראל לקראת חופתה עם נותן התורה למחרת] ותכשיטיה" (הקדמת הזוהר ח, ע"א). לראשונה נתפרסם ה"תיקון" במפורש ובמפורט ע"י ר' ישעיה הלוי הורוויץ [השל"ה הקדוש] בספרו "שני לוחות הברית"²⁸ שהקדים וכתב: "וסדר הלימוד של זה הלילה כבר נתפרסם ונודע לרבים ע"י הקונטרסין שנתפשטו. והמנהג הזה נתפשט בכל ארץ ישראל ובכל הממלכות אין נקי, כולם כאחד מגדולם ועד קטנם וכן קיימו וקבלו עליהם

²⁶ לעיל עמ' 85 הזכרנו שזה היה שבחו של אהרן הנלמד מהפסוק "ויעש כן אהרן" (במדבר ח, ג), ודרשו חז"ל: "להגיד שבחו של אהרן שלא שינה" (לשון רש"י שם), והכוונה "שלא שינה" - בפנימיותו של אהרן שלא נתגאה ונשאר אותו 'אהרן' כמקודם.

²⁷ המושג 'תיקון' שנאמר בלשון הזוהר משמעותו: קישוט [ואלו הם 'תיקוני כלה' - קישוטיה]. לפי זה, ברור שאין הכוונה לתיקון של חטא כלשהו.

²⁸ קדם לו מעט רבי חיים ויטאל, בפרי עץ חיים, אלא שדברי השל"ה מפורסמים יותר. [מהרח"ו: ה'ש"ג-ה'ש"ף; השל"ה: ה'ש"ח - ה'שפ"ו].

ועל זרעיהם,²⁹ ומאחר שהוספתי גם נופך משלי בענין לימוד ליל זה הלילה על כן ארשום הכל ביחד".

והוא מפרט: "מתחיל בבראשית, וקורא כל מעשה בראשית ואחר כך שלשה פסוקים אחרונים [של פרשת בראשית] ואח"כ נח לך לך... מכל אחד ששה פסוקים כנזכר לעיל [שלשה בתחילת כל פרשה ושלשה בסוף]. אבל קורא כל פרשת 'קדש לי כל בכור', שירת הים, מעמד הר סיני, ופסוקי חג שבועות. אחר כך 'וזאת הברכה' כולה ובסיום תורה יאמרו קדיש. אח"כ נביאים ראשונים ואחרונים כסדר הזה ששה פסוקים מכל אחד [שלשת הראשונים ושלשת האחרונים], רק ביחזקאל יקרא ההפטרה של שבועות כולה [יחזקאל א, א-כח] ובחבקוק תפלה לחבקוק [פרק ג, הפטרת יום-טוב שני בחו"ל]. ובסיומם יאמרו קדיש. אח"כ כסדר הזה בכתובים, וכל המזמור דתמני אפי [פרק קיט בתהלים] ובסוף משלי מאשת חיל [פרק לא, י]. ובסיומם יאמרו קדיש".

"אחר כך מתחיל בסדר משניות ששה סדרים, ומכל מסכת ילמדו משנה ראשונה ואחרונה [ובסיום כל סדר יאמרו קדיש דרבנן] אח"כ ספר יצירה משנה ראשונה ואחרונה אח"כ בזוהר פרשת אמור [העוסק בתיקון ליל שבועות]. אח"כ יקראו תרי"ג מצוות ובאחרונה, קרוב לשיאור היום יקראו כל שיר השירים ויאמרו קדיש, הרי י"ג קדישים מנין אח"ד, ובהאיר היום ילכו לטבילה. וכל מה שקורין בתורה שבכתב יקראו הכל בניגון הטעמים, וזהו מעלה גדולה".³⁰

גם בספר כף החיים מופיע סדר הלימוד הזה, שלשה פסוקים ראשונים ואחרונים מכל פרשה ומכל ספר בתוספת הרחבה ששייכת לחג השבועות,³¹ "עד שתסיים כל כ"ד הספרים. וזהו הסדר המוכרח בענין המקרא ואח"כ בשאר הלילה בסודות התורה ובספר הזוהר כפי השגת שכלך. ובהגיע אשמורות הבוקר מעט קודם עלות השחר אז נקרא איילת השחר כנודע אז צריך שתטבול במקוה ותכוין אל מקוה העליון שהוא כתר עליון".³² גדולים רבים אימצו מנהג זה של לימוד התיקון: ה"דרך חיים" (דיני חג השבועות, ס"ב), הפרי מגדים (בתחילת הסימן), בעל יסוד

²⁹ המשפט מבוסס על פסוק ממגילת אסתר: "קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם" (ט, כז).
³⁰ הרב ישעיהו בר' אברהם הלוי הורוויץ, ה'ש"כ - ה'ש"צ שני לוחות הברית מסכת שבועות פרק נר מצוה אותיות ד-ה, דף קעט ע"ב.

³¹ גם בתורה וגם בנביאים הפטרות שבועות, ובכתובים מגילת רות.

³² רבי יעקב חיים סופר, תר"ל - תרצ"ט, כף החיים או"ח סימן תצד.

ושורש העבודה (שער תשיעי, פרק י), החתם סופר (מנהגי חת"ס, פרק יא) והאדר"ת (נפש דוד, עמ' מ). גם הגר"א היה ידוע בהקפדתו על אמירת התיקון.³³

מאיך גיסא, רבים נקטו שיש ללמוד תורה שבעל-פה, וכן משמע לכאורה גם מדברי הזוהר. ר' צדוק מפרש את דברי הזוהר ש"בהוא ליליא אתעטרו ישראל בשבעין כתרים - שבעים כתרים היינו שבעים פנים לתורה ומטעם זה הם שבעים פנים בסנהדרין שאפשר להיות שבעים דעות והוא כמספר אומות העולם שבעים לשון שבהם נמצא ניצוצי תורה שבעל פה שצריך להוציא מהן בגלות. והדעות בדברי תורה היינו בתורה שבע"פ... ועכשיו שנתנה תורה מטעם זה, צריך להיות נעורים ולעסוק בתורה שבע"פ כמו שכתוב בזוה"ק (ח"ג צח, ע"א) דבעי למלעי בהוא ליליא אורייתא דבע"פ. ובמקום אחר איתא (בהקדמה ח, ע"א) למלעי באורייתא מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים [משמע שנכון ללמוד תורה שבכתב, כי גם בפסוקים בתורה שבכתב יש תורה שבע"פ]. ובשיטה זו נקטו שו"ע הרב (פ"ג) והישועות יעקב (ס"ק א).³⁴ רבנים רבים הורו לתלמידי ישיבה ללמוד בגמרא בעיון כנהוג בסדרי הישיבה.³⁵

הרב עובדיה יוסף כתב בענין זה: "אכן מרן החיד"א בספר לב דוד (פרק לא) כתב, המנהג המפורסם בכל תפוצות ישראל לקרות בליל חג השבועות בחבורה הסדר המתוקן מרבינו האר"י. ואמנם שמעתי כי קצת לומדים קבעו לימודם ברמב"ם... ולא טוב עשו לבנות במה לעצמם. ואף על פי שלא באו בסוד ה', מכל מקום חובה מוטלת עליהם ללמוד התיקון שהוא מנהג קבוע ברוב ישראל... וכן היה מנהג הגר"א מוילנא ללמוד התיקון. וידוע המעשה של הרה"ג גאון הדרשנים רבי יעבץ קרנץ זצ"ל, המגיד מדובנא, שהיה בחג השבועות בבית המדרש של הגר"א מוילנא,³⁶ והגר"א היה לומד התיקון של ליל חג השבועות, והמגיד מדובנא למד

³³ המקורות ממשנ"ב בהוצאת 'דרשו', סימן תצד, הערה 3. בענין מנהג הגר"א ראה להלן.

³⁴ גם כאן המקורות ממשנ"ב הוצאת 'דרשו' כנ"ל.

³⁵ השל"ה מביא שלומדים משניות בליל שבועות, אמנם החיד"א כתב: "ודע שכתב מהר"א גדיליא זלה"ה בפי הילקוט ביחזקאל סי' ק', ששמע מהרב החסיד המקובל כמהר"ר חיים הכהן ז"ל תלמיד רבינו מהר"ח ז"ל, כי אין נכון בליל שבועות ללמוד משניות בשום אופן, דמשנה בסוד שפחה דמטרוניתא, והלילה הזו, צריכין לתקן המטרוניתא. אלא יתעסק ברזי אורייתא, ואי לאו בר הכי הוא, ילמוד מדרש ולא משנה, והלומד משנה בליל זה טועה מדרך השכל עכ"ל. וכ"כ הרב מהר"ח הנזכר בס' הנחמד טור ברקת סי' תצ"ד ע"ש, וכן נתפשט המנהג בעיר הק' ירושלים ת"ו, ועה"ק חברון ת"ו... ומסתמא הכי נהוג בעה"ק צפת, תבנה ותכונן" (לב דוד, לא).
³⁶ הגאון רבי אליהו מוילנא, ה'ת"פ - ה'תקנ"ח, היה בקשרי ידידות ורעות עם המגיד מדובנא, רבי יעקב קרנץ, ה'תק"א - ה'תקפ"א.

תלמוד. ושאל אותו הגר"א, מדוע אין הוא לומד התיקון כנהוג, והשיב כדרכו בקודש על פי משל:

אברך אחד לאחר חתונתו היה יושב ובטל, שאל אותו חותנו מדוע אינך עוסק במסחר, השיב האברך איני יודע איך לעסוק במסחר, אמר לו חותנו, לך נא לשוק והסתכל במעשה הסוחרים, וכאשר הם עושים תעשה. הלך וראה שהסוחרים תולים בחלון הראוה דוגמאות של הסחורות שלהם מינים ממינים שונים, כדי שעל פי הדוגמאות יוכלו הלקוחות לבחור את הסחורה הדרושה להם. מה עשה הלך ושכר לו חנות וקנה לו קצת דוגמאות ותלה אותן בחלון הראוה, והחנות ריקה מכל סחורה, כשנודע לחותנו התחיל לשחק עליו, לאמר: לסוחרים האלה יש סחורות רבות בכמות הנדרשת ללקוחות, והדוגמאות הם רק כדי לבחור את הסחורה שמוצאת חן בעיניהם. ואילו אתה שהחנות שלך ריקה מכל וכל, בשביל מה לך הדוגמאות?

הנמשל: מורי ורבי הגאון מוילנא מלא ברכת ה' בתורה בנביאים ובכתובים בתלמוד ובמדרשים, אוצר נחמד ושמן. והערב עוסק רק בקטעי הפסוקים והמאמרים הנכללים בתיקון של ליל חג השבועות, והם הדוגמאות של כל מין ומין אשר צבר ברוב שקידתו וחכמתו כיד ה' הטובה עליו, ואילו אדם כמוני שלא קרא ולא שנה ולא למד כלום בכל השנה, ובביתי אין לחם ושמלה, אם אקרא את התיקון, ישימוני ללעג וקלס, הואיל והמחסן שלי ריק לגמרי מכל סחורה, ולרש אין כל. לפיכך אני יושב ולומד כאשר תשיג ידי יד כהה [שיח שרפי קודש חלק ג', סימן תמ"ז]. ומכל מקום נראה שבני הישיבות שלומדים תלמוד בלילה הזה בשקידה והתמדה, אין למחות בידם, שיש להם על מה שיסמוכו" (שו"ת יחיה דעת, חלק ג סימן לב).

"אלו ואלו דברי א-להים חיים", וכל אחד ילמד לפי מה שמורים רבותיו - אם על סדר הלימוד הרגיל, אם על סדר תיקון ליל שבועות, ואם שילוב של שני סדרי הלימודים יחד. העיקר שנזכה ללמוד תורה לשמה, שיהיה לנחת רוח לפניו יתברך שמו ולקבלת התורה כל שנה מחדש.

